

ΡΩΜΑ·Ι·ΚΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΤΗΣ ΑΧΑ·Ι·ΑΣ

Ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο πλέον ἢ ἀναφορὰ στὴν ἀναγκαιότητα μελέτης τῆς ἀγροτικῆς περιφέρειας τῶν ἀρχαίων πόλεων¹. Συχνὰ τονίζεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξονυχιστικῆς, εἰ δυνατόν, ἔρευνας τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου ποὺ περιέβαλλε τὰ ἀρχαῖα ἄσκη, ἔρευνα, ποὺ συμβάλλει στὴ σφαιρικὴ καὶ πληρέστερη κατανόηση τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι τῶν ἀρχαίων πόλεων. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ὅτι ἡ ἀγροτικὴ παραγωγὴ βρίσκεται στὴ βάση ὄλων τῶν μεσογειακῶν πολιτισμῶν². συνεπῶς ἡ μελέτη τῶν ἀγροτικῶν δομῶν ἐν γένει καὶ εἰδικότερα ἡ μελέτη τοῦ πλέγματος τῶν πάσης φύσεως ἀγροτικῶν ἐγκαταστάσεων, οἰκισμῶν, κωμῶν, ἀγροικιῶν, ἡ μελέτη τῶν κτηματογραφῆσεων καὶ τῶν ἀγροτικῶν δικτύων, ἡ μελέτη τῶν διαφορῶν χρήσεων τῆς γῆς καὶ τοῦ οἰκοσυστήματος μιᾶς περιοχῆς ἀποσκοπεῖ στὴν ἐξιχνίαση βασικῶν πτυχῶν τῶν μεσογειακῶν πολιτισμῶν. Ἔτσι σήμερον, πρὶν τῆ διακοπῆ τῆς τρέχουσας συνεδρίας παρακολουθήσαμε σημαντικὲς ἀνακοινώσεις³, ποὺ, ἄλλες λιγότερο ἄλλες περισσότερο, ἐντάσσονται στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ, ἐπιχειρώντας νὰ δεῖξουν τὴ χρῆση καὶ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ ἀρχαίου ἀγροτικοῦ χώρου ἀπὸ ἰδιῶτες, μικρὲς ἀγροτικὲς κοινότητες ἢ ἀκόμα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ τὶς ἐπιρροὲς ποὺ θέλησαν ἢ ποὺ ὑποχρεώθηκαν ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ ἀσκήσουν τὰ τοπικῆς ἐμβέλειας κέντρα λήψης πολιτικῶν ἀποφάσεων.

Ἡ παρούσα συμβολὴ ἐπιθυμῶ νὰ θίξει ἓνα ἄλλο ζήτημα τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ τοπίου, αὐτὸ τῶν ἀγροτικῶν δικτύων τῆς ἀρχαιότητος, στοιχεῖα τῶν ὁποίων ἔχουν κατορθῶσαι νὰ ἐπιβιώσουν στὸ σημερινὸ τοπίο τῆς Ἀχαΐας⁴. Συγκεκριμένα, λόγος θὰ γίνῃ γιὰ τὶς κτηματογραφήσεις ποὺ σχετίζονταν μὲ τὸ μερισμὸ καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῶν πεδινῶν ἐκτάσεων τῆς βορειοδυτικῆς Πελοποννήσου κατὰ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Πρόκειται γιὰ ἔργα ἀξιοποίησης τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου ποὺ ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴν ἀνάληψή τους δὲν προερχόταν ἀπὸ «ἰδιῶτες, μικρὲς ἀγροτικὲς κοινότητες, ἢ ἀπὸ τοπικῆς ἐμβέλειας

κέντρα λήψης πολιτικῶν ἀποφάσεων», ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ ξένη πρὸς τὰ ἀρχαῖα πράγματα κεντρικὴ ἐξουσία ποὺ, πρόσθετο στοιχεῖο, εἶχε ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της ὄχι μόνον τὴ βορειοδυτικὴ Πελοπόννησο, ἀλλὰ τὸ σύνολο τῆς μεσογειακῆς λεκάνης.

Ὁ Α. Ριζάκης⁵ ἐντόπισε στὸ ἀρχαῖο τοπίο ἵχνη τριῶν διαφορετικῶν ἀγροτικῶν δικτύων ποὺ ἀνταποκρίνονται στὴ μορφολογία τῶν ρωμαϊκῶν κτηματολογίων⁶. Ἡ μελέτη τῶν τριῶν αὐτῶν δικτύων δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ τρεῖς διαφορετικὲς *centuriationes*, μὲ διαφορετικὸ προσανατολισμὸ ἢ κάθε μία καὶ δομημένες μὲ βάση διαφορετικὸ *modulus*. Καὶ

1. Βλ. τὶς γενικῆς ἰσχύος ἀπόψεις ποὺ ἐκτίθενται στὸ Τ. Η. Van Andels – C. Runnels, *Beyond the Acropolis* (Stanford Univ. Press 1987).

2. Πρβλ. F. Braudel, *La Méditerranée. L'espace et l'histoire* (Παρίσι Champs Flammarion 1985) 40.

3. Ἀναφέρομαι κυρίως στὶς ἀνακοινώσεις τῶν Μ. Λακάκη, Μ. Πετρόπουλου, Γ. Πίκουλα, ποὺ συμπεριλαμβάνονται σ' αὐτὸν τὸν τόμο.

4. Σχετικὰ μὲ τὰ ἀρχαῖα ἀγροτικὰ δίκτυα, τὰ χαρακτηριστικὰ τους, τὶς δυνατότητες προσέγγισής τους μὲσω τῆς σημερινῆς εἰκόνας ποὺ παρουσιάζει ἓνα τοπίο: F. Favory, *Propositions pour une modélisation des cadastres ruraux antiques, Cadastres et espace rural*, M. Clavel-Liénèque (éd.), *Table ronde de Besançon*, mai 1980, Παρίσι CNRS 1983, 52 κ.έ., ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία. Πρβλ. ἐπίσης Π. Δουκέλλης, "Ἐνα δίκτυο ἀγροτικῶν ὁρίων στὴν πεδιάδα τῆς Ἄρτας, *Μελετήματα* 10, Ἀθήνα 1990.

5. Α. Ριζάκης, *Cadastres et espace rural dans le NO du Péloponnèse*, *DHA* 16.1, 1990, 259-280. Ἡ μελέτη αὐτὴ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὰ σχετικὰ χαρτογραφικὰ δεδομένα, στὰ ὁποῖα ἐπίσης παραπέμω.

6. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ σχήματος, τῆς μορφῆς τῶν ἀγροτεμαχιῶν, τῶν δρόμων, τῶν μονοπατιῶν, τῆς διάταξης τῶν καλλιεργήσιμων ἢ δασικῶν ἐκτάσεων ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἀγροτικὴ ἐκμετάλλευση ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὠφέλιμης ἔκτασης μιᾶς ἀγροτικῆς κοινωvίας. Γιὰ τὴν ἐκπόνηση τῆς μελέτης τὰ τοπογραφικὰ διαγράμματα κλίμακας 1:5000 ποὺ χορηγοῦνται ἀπὸ τὴν Γεωγραφικὴ Ὑπηρεσία Στρατοῦ σὲ συνδυασμὸ μὲ κάθεται ἀεροφωτογραφίες χαμηλῆς σχετικὰ λήψης ἀποτελοῦν τοὺς βασικοὺς «πληροφοριοδότες» μας.

τὰ τρία προγράμματα κτηματογράφησης ἀφοροῦν στή μεγαλύτερή τους ἔκταση τὰ αὐτὰ ἐδάφη, τυχαίνει δηλαδή νὰ ἀλληλοεπικαλύπτονται⁷ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἔκτασής τους. Ὁ Α. Ριζάκης προτείνει πιθανές χρονολογήσεις τῶν τριῶν αὐτῶν δικτύων μὲ ἄξονα πάντα τὶς ἀποστολὲς ἀποίκων στή ΒΔ Πελοπόννησο, κατὰ κύριο λόγο τὸν ἀποικισμό καὶ τὶς διαδοχικὲς ἐπανιδρύσεις τῆς ἀποικίας τῆς Δύμης. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου προχριστιανικοῦ αἰώνα, ἡ Δυμαία χώρα δέχθηκε τρία κύματα ἀποίκων. Τὸ 67 ὁ Πομπήιος ἐγκαθιστᾷ στὰ ἐδάφη τῆς τοῦς ἠττημένους πειρατές, ἐνῶ ὁ Καίσαρας τὸ 44 καὶ στὶς ἀρχὲς τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ὁ Αὔγουστος ἐπανιδρύουν, μὲ τὴ σειρά του ὁ καθένας, τὴν ἀποικία τῆς Δύμης.

Ἡ θεωρία πού θέλει νὰ συνδέσει καθένα ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ ἀγροτικὰ δίκτυα μὲ κάποια ἀπὸ τὶς *deductiones* τῆς ἀποικίας τῆς Δύμης εἶναι ἰδιαίτερα θελκτική. Οἱ μετρικὲς διαφοροποιήσεις πού παρουσιάζουν οἱ τρεῖς *centuriationes* μεταξὺ τους ὀδηγοῦν τὸν Α. Ριζάκη νὰ χρονολογήσει τὸ ἓνα ἐκ τῶν δικτύων τοῦ ὁποίου ὁ *modulus* εἶναι 699 μέτρα, ὡς τὸ πρωιμότερο τῶν ἄλλων καὶ νὰ τὸ θεωρήσει ὡς τὴν κατανομή γῆς πού συνόδευε τὴν ἐγκατάσταση τῶν πειρατῶν στή ΒΔ Πελοπόννησο. Ἀντίθετα μία δεύτερη *centuriatio* τῆς ὁποίας ὁ *modulus* εἶναι 710 μέτρα καὶ καλύπτει ὄχι μόνο τὶς πεδινὲς ἐκτάσεις τῆς Δυμαίας χώρας ἀλλὰ καὶ περιοχὲς πού ἀνήκαν στήν ἐπικράτεια τῆς ἀποικίας τῆς Πάτρας καὶ σ' αὐτὴν τῆς πόλης τῆς Ἡλίδας πρὸς νότον, συνδέεται μὲ τὸ ἀποικιακὸ ἔργο πού συντελεῖται στὰ χρόνια τοῦ Αὔγουστου. Ἡ ἄποψη αὐτὴ βασιζέται κυρίως στή θέση ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδεολογία εὐνόησε πράξεις καὶ πολιτικὰ προγράμματα πού συνέβαλαν στὸ ξεπέρασμα τῆς πολιτικῆς αὐτοδυναμίας τῶν πόλεων. Οἱ κτηματογραφήσεις, πού δὲν γνώριζαν ὄρια πόλεων, παρουσιάζονταν σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα καὶ ἴσως ἀποτελεσματικότερα ἐργαλεῖα, πού βοήθησαν τὸ σκοπὸ αὐτόν. Ἡ τρίτη κτηματογράφηση τοποθετεῖται χρονικὰ ἀπὸ τὸν Α. Ριζάκη ἀνάμεσα στὶς δύο ἄλλες, πιθανότατα σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὴν *deductio* τῆς ἀποικίας ἀπὸ τὸν Καίσαρα τὸ 44 π.Χ.

Εἶναι γερονὸς ὅτι ἀκριβέστερη ἀπάντηση στὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησης τῶν ἐπικαλυπτόμενων αὐτῶν κτηματολογίων θὰ δώσει μία ἀναλυτικότερη μορφολογικὴ ἐξέταση. Ἡ ἄποψη πού θεωρεῖ τὶς *centuriationes* μὲ *modulus* μικρότερο τῶν 706 μέτρων, ὡς ἀρχαιότερες αὐτῶν μὲ *modulus* 706/707 ὡς 710/711 μέτρα δὲν ἰσχύει πάντα. Παρὰ ταῦτα, παρὰ ἄλλα μὲ τὴ μορφολογικὴ ἀνάλυση τῶν δικτύων

αὐτῶν, δὲν εἶναι ἄσκοπο βέβαια νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς κάτω ἀπὸ ποιὲς προϋποθέσεις, πολιτικὲς, οικονομικὲς, κοινωνικὲς, ἀλλὰ καὶ μέσα σὲ ποιά γεωγραφικὰ πλαίσια ἀναλήφθηκε ἡ κτηματογράφηση τῶν ἐν λόγω περιοχῶν.

Εἶναι ἀνεξάρτητη ἡ ἀνάληψη ἔργων κτηματογράφησης ἀγροτικῶν ἐκτάσεων ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς διαμάχες καὶ τριβὲς πού λαμβάνουν χώρα σὲ μία περιοχὴ; Οἱ μαρτυρίες πού ἔχουμε γιὰ διάφορες περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας ἀπαντοῦν ἀρνητικὰ στὸ ἐρώτημα αὐτό⁸. Οἱ κτηματογραφήσεις στὰ χρόνια πού ἡ Ρώμη ἀσκούσε ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ ἀποσκοποῦσαν στήν ἐδραίωση τῆς παρουσίας τῆς στὰ νεοκατακτηθέντα ἐδάφη καί, σὲ δεύτερη φάση, στήν ἐντατικότερη καὶ συστηματικότερη ἀξιοποίηση καὶ ἐκμετάλλευση τῶν νέων ἐκτάσεων⁹. Ποιά εἰκόνα λοιπὸν εἶχαν γιὰ τὴ Δύμη καὶ τὴ χώρα τῆς οἱ Ρωμαῖοι *imperatores*, ὁ Πομπήιος, ὁ Καῖσαρ, ὁ Αὔγουστος πού ἀποίκησαν τὴ Δυμαία χώρα; Μὲ ποιά κριτήρια ὁ Πομπήιος, ὡς ἐνδεχόμενος πρῶτος οἰκιστῆς, διάλεξε τὴ γῆ τῆς Δυμαίας γιὰ νὰ ἐγκαταστήσει τοῦς ἠττημένους πειρατές; Γνωρίζουμε ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου προχριστιανικοῦ αἰώνα¹⁰ ἡ Δύμη ἀποτέλεσε θέατρο ἐντονῶν κοινωνικῶν διαμαχῶν. Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις καὶ κυρίως προβλήματα χρεῶν ὀδηγοῦν σὲ στάση πού καταστέλλεται μὲ τὴν ἐπέμ-

7. Γιὰ τὰ ἐπικαλυπτόμενα κτηματολόγια σὲ ἄλλες ἐπαρχίες πρβλ. G. Chouquer et al., *Structures agraires en Italie centro-méridionale* (Ρώμη 1987) 294 κ.ἑ. ἢ στὸν Hyginus Gromaticus, L. 7, ὅπου: *Aeque divus Augustus in adsignata orbi terrarum pace exercitus qui aut sub Antonio aut Lepido militaverant pariter et suorum legionum milites colonos fecit, alios in Italia, alios in provinciis: quibusdam deletis hostium civitatibus novas urbes constituit, quosdam in veteribus oppidis deduxit et colonos nominavit. Illas quoque urbes quae deductae a regibus aut dictatoribus fuerant, quas bellorum civilium interventus exhausserat, dato iterum coloniae nomine numero civium ampliavit, quasdam et finibus. Ideoque multis regionibus antiquae mensurae actus in diversum novis limitibus inciditur: nam tetrantum veterum lapides adhuc parent.*

8. Πρβλ. τὴν ἐκκλήση τῶν Βαττιναίων στὸν διοικητὴ τῆς Μακεδονίας τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀντωνίων: Ριζάκης - Τουράτσογλου, *Ἐπιγραφὲς Ἄνω Μακεδονίας* (Ἀθήνα 1985). Ἐπίσης: M. Clavel-Lénêque, *Terre, contrôle et domination. Révoltes et cadastres en Transalpine, in Puzzle Gaulois* (Παρίσι 1989) 213 κ.ἑ.

9. Πρβλ. M. Clavel-Lénêque et al., *Les campagnes françaises* (Παρίσι 1984) 70 κ.ἑ.

10. Τὰ προβλήματα δὲν ἐμφανίζονται ξαφνικὰ μετὰ τὴν ἀκτῆση τῶν ἐδαφῶν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἀποτελοῦσαν χρόνιες αἰτίες τριβῶν καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Βλ. A. Fuks, *Social Revolution in Greece in the Hellenistic Age, Parola del Passato* 106, 1966, 439 κ.ἑ.

βαση του Ρωμαίου ἀνθυπάτου τῆς Μακεδονίας¹¹. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα ὁ Κικέρων ἀναφέρει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς παραπονιοῦνται ἐπειδὴ ὁ ἔλεγχος τῶν γαιῶν ποὺ καλλιεργοῦσαν περνᾶ σὲ ἄλλα χέρια¹². Μοιάζει ἐπομένως ἡ Δυμαία χώρα νὰ βρίσκεται σὲ μιὰ διαρκῆ ἀνησυχία, ποὺ ἄλλοτε ἔπαιρνε μορφὲς ἀνοιχτῆς στάσης, πυρπόληση ἀρχείων ἢ προσπάθεια ἀνατροπῆς τῶν νόμων ποὺ εἶχαν θέσει οἱ Ρωμαῖοι, καὶ ἄλλοτε βρισκόταν σὲ μιὰ λανθάνουσα κατάσταση. Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, μιὰ ἄποψη ποὺ θὰ συνέδεε τὸν ἀποικισμό καὶ κυρίως τὴν κτηματογράφηση τῶν περιοχῶν τῆς ΒΔ Πελοποννήσου μὲ τὰ κοινωνικά προβλήματα τῶν ἐντοπίων θὰ μπορούσε νὰ εὐσταθεῖ. Γνωρίζουμε ἄλλωστε ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ νωρὶς ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὶς ἐλληνικὲς γαῖες· τὸ μαρτυρεῖ ἡ ἀναφορὰ στὸν *ager corinthiacus* τοῦ ἀγροτικοῦ νόμου τοῦ 111¹³. Εἶναι βέβαια δύσκολο αὐτὴ τὴ στιγμή νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ πρώτη χρονικὰ προσπάθεια κτηματογράφησης ἀνάγεται σὲ μιὰ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο προγενέστερη τῆς ἀνάμειξης τοῦ Πομπηίου στὰ θέματα τῆς Ἀνατολῆς¹⁴.

Ἐνα κοινωνικὸ πλαίσιο λοιπὸν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνάστατο, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ μιὰ γεωπολιτικὴ θέση μείζονος σημασίας γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ συμφέροντα. Τὰ τέλη τουλάχιστον τοῦ πρώτου προχριστιανικοῦ αἰῶνα βρῖσκουν τὶς ἀκτὲς τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας, περιοχὲς κλειδί γιὰ τὴν προώθηση καὶ ὑποστήριξη τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς στὴν Ἀνατολή, νὰ γνωρίζουν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὸ ἔργο τῶν Ρωμαίων γεωμετρῶν. Κτηματογραφοῦνται οἱ πεδιάδες τῆς Ζακύνθου, τῆς Κορινθίας, τῆς Πρέβεζας καὶ τῆς Ἄρτας, ἐνῶ πλούσιοι Ρωμαῖοι δὲν παύουν νὰ ἐπενδύουν χρήματα στὴ γῆ τῆς Ἠλείου¹⁵.

Ἀσφαλῶς, ἡ μελέτη ἑνὸς ἀγροτικοῦ κτηματολογίου παραπέμπει αὐτομάτως σὲ κατηγορίες ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορία τῶν ἀγροτικῶν δομῶν μιᾶς περιοχῆς. Παραπέμπει ἐπομένως καὶ στὴν ἱστορία τῶν κοινωνικῶν σχέσεων¹⁶ καὶ τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν ποὺ συνδέονται ἄρρηκτα μὲ τὶς παρελθούσες μορφὲς ἑνὸς τοπίου οἱ ὁποῖες ἐντοπίζονται σήμερα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἴσως εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀπεγκλωβίσουμε τὸ κτηματογραφικὸ ἔργο τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῆς ἀποστολῆς ἀποίκων καὶ νὰ τὸ ἐντάξουμε σὲ ἕναν εὐρύτερο προβληματισμό, αὐτὸν ποὺ θέλει τὸ κτηματολόγιο ὡς ὄργανο ἀντιμετώπισης κοινωνικῶν ἀναταραχῶν καὶ ἐπιβολῆς τῆς τάξης.

Π. Ν. ΔΟΥΚΕΛΛΗΣ

11. Ἦταν γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔλαβαν χώρα τὴν προτελευταία δεκαετία τοῦ δευτέρου αἰῶνα: βλ. A. Fuks, *Social Revolution in Dyme in 116-114 B.C.*, *Scripta Hierosolymitana* 23, 1972, 21 κ.έ. Ὁ J. L. Ferrary, *Philhellénisme et impérialisme* (Παρίσι 1988) 189, ἀνεβάζει τὴ χρονολόγηση τῶν σχετικῶν ἐπιγραφικῶν κειμένων στὰ χρόνια ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Κορίνθου, τὸ 144/3.

12. Ὅπωςδὴποτε οἱ λύσεις ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τὸν ἀνθύπατο τὸ 144/3 ἢ 116/5 δὲν μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν σὲ μιὰ μακροπρόθεσμη ἐπίλυση τοῦ προβλήματος. Βλ. *Syll* 3, 684, ὅπου τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς.

13. P. Girard – F. Senn, *Les lois des Romains* (Jovene 1977, 7η ἔκδοση) 33 κ.έ.

14. Πρβλ. A. Dreizehnter, *Pompeius als Städtgründer*, *Chiron* 5, 1975, 213 κ.έ.

15. P. N. Doukellis, *Actia Nicopolis, Structures urbaines, développement régional et idéologie impériale*, *JRS* 3, 1990, 400, μὲ ἀναφορὲς στὴν προηγούμενη βιβλιογραφία.

16. R. Dion, *Essai sur la formation du paysage rural français* (Παρίσι 1934, 2η ἔκδ. 1981).

RÉSUMÉ

INTERVENTIONS ROMAINES DANS LE PAYSAGE RURAL DE L'ACHAÏE

L'analyse morphologique du territoire de l'ancienne Dymé a montré l'existence des trois réseaux cadastrés romains. L'auteur tente de placer ces cadastres dans le contexte des problèmes sociaux que

la région connaissait durant les années juste après la destruction de Corinthe et jusqu'aux dernières décennies de la République romaine.